

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ: COVID-19 ТӘЖІРИБЕСІ НЕГІЗІНДЕ

Зарина Нурбековна Аманжолова

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының бас консультанты;
«М.С.Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ университеті» АҚ-ның докторанты;
Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

Аннотация. Қоғамның қалыпты өмір салтына орасан зор ықпалын тигізген COVID-19 коронавирустық пандемиясының негізінде енгізілген төтенше жағдай режимі уақытында адамдар мен азаматтардың халықаралық және ұлттық деңгейде нормативтік құқықтық актілерінің нормаларымен кепілдік берілген және қорғалатын құқықтары мен бостандықтары шектелген болатын. Оның ішінде, адамдардың Қазақстан Республикасының аумағында еркін жүріп-тұру құқығы қолданылған уақытша шектеу шараларының әсерінен жан-жақты шектелген еді. Өйткені, ҚР Президентінің Жарлығымен бекітілген уақытша шектеу шараларын зерттей келе, адамдардың еркін жүріп-тұру құқығы барлық шаралардың бастауында тұрғандығы анықталды.

Сәйкесінше, осы «еркін жүріп-тұру құқығы» негізінде мақала аясында «адам құқығы» мен «азаматтық құқық» ұғымдарының арақатынасын түсіну қажеттігі туындады, себебі шектелген құқықтар мен бостандықтардың санатына қарай, оларға қолданылатын заңнамалық актілер мен нормаларда бірдей болмауы мүмкін. Бұл категориялар жалпы адамгершілік принциптеріне негізделген, біртұтас құқықтық негізге ие және жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің құрамдас бөліктері. Бұл құқықтар өзара байланысты құбылыстардың күрделі жүйесі болып табылады. Сол себепті адам құқығы мен азаматтық құқық санаттарын мұқият салыстыру, олардың өздеріне тән белгілері мен классификациясын қарастыру арқылы олардың арасындағы байланыстарды ашып көрсету бұл түсініктердің мәнін тереңірек айқындауға мүмкіндік беретіні анық.

Бұл жолда автормен халықаралық және отандық деңгейде нормативтік құқықтық актілердің нормалары салыстырылып, зерттеле келе, азаматтық құқықтардың адам құқықтарына негізделетіндігі айқындалды. Алайда, адам құқықтары мен азаматтық құқықтардың шектелу тәртібіне келгенде заңнамалық актілердің нормаларында шикіліктің бар екендігі айқындалды.

Түйін сөздер: адам құқықтары, азаматтық құқықтар, COVID-19 коронавирустық пандемиясы, төтенше жағдай режимі, еркін жүріп-тұру құқығы, жеке мүлктік емес құқықтар, азаматтық қатынастар.

СООТНОШЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ: НА ПРИМЕРЕ COVID-19

Аманжолова Зарина Нурбековна

Главный консультант Верховного Суда Республики Казахстан; докторант
АО «Университет КАЗГЮУ имени М. С. Нарикбаева»; г.Астана,
Республика Казахстан; e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

Аннотация. Режим чрезвычайного положения, введенный на основе пандемии коронавируса COVID-19, во время которого были ограничены права и свободы человека и гражданина, гарантированные и охраняемые нормами нормативных правовых актов на международном и национальном уровнях, оказал огромное влияние на нормальный образ жизни общества. На территории Республики Казахстан было установлено временное ограничение на осуществление права на свободное передвижение, что было обусловлено действием временных мер, утвержденных Указом Президента РК. Исследование принятых ограничительных мер показало, что основным из ограничений прав было ограничение на свободное

передвижение, лежащее в основе общественных отношений.

Исход из этого, в рамках статьи возникла необходимость толкования соотношения понятий «права человека» и «гражданские права», поскольку, в зависимости от категории ограниченных прав и свобод закрепление их в нормах законодательных актов может быть неодинаково. Эти категории основаны на общих нравственных принципах, имеют единую правовую основу и являются составными частями правового статуса личности. Эти права представляют собой сложную систему взаимосвязанных явлений. По этой причине очевидно, что тщательное сравнение категорий прав человека и гражданских прав, раскрытие связей между ними путем рассмотрения их характерных черт и классификаций позволяет глубже выявить суть данных понятий в аспекте ограничений.

На этом пути, по мере изучения автором норм нормативных правовых актов на международном и отечественном уровнях, было определено, что гражданские права основаны на правах человека. Тем не менее, что касается порядка ограничения прав человека и гражданских прав, выявлены определенные недостатки в нормах законодательных актов.

Ключевые слова: права человека, гражданские права, пандемия коронавируса COVID-19, режим чрезвычайного положения, право на свободное передвижение, личные неимущественные права, гражданские отношения.

THE INTERPLAY BETWEEN HUMAN RIGHTS AND CIVIL LIBERTIES: INSIGHTS FROM COVID-19 PRACTICES

Amanzholova Zarina Nurbekovna

Chief Consultant of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan;

doctoral student of JSC "M. S. Narikbayev KAZGUU University";

Astana, Republic of Kazakhstan;

e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

Abstract. *The state of emergency imposed on the basis of the COVID-19 coronavirus pandemic, which had a significant impact on the normal way of life of society, during which the rights and freedoms of people and citizen, guaranteed and protected by the norms of normative legal acts at the international and national levels, were restricted. Within the territory of the Republic of Kazakhstan, a temporary restriction on the right to free movement was imposed, which was justified by the implementation of temporary measures approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. Upon studying the temporary measures outlined in the Decree of the President of Kazakhstan, it has been established that the right of individuals to free movement underlies all implemented measures.*

Therefore, based on this right, within the framework of the article there is a need to understand the relationship between the concepts of "human rights" and "civil rights", since the applicability of legislative acts and norms to limited rights and freedoms may vary depending on the category. These categories are based on common moral principles, have a common legal basis and are integral parts of the legal status of an individual. These rights form a complex system of interrelated phenomena. For this reason, it is obvious that a careful comparison of the categories of human rights and civil law, the disclosure of the links between them by considering their characteristics and classifications allows us to identify these concepts more deeply.

Along this path, as the author studied the norms of normative legal acts at the international and domestic levels, it was determined that civil rights are based on human rights. Nevertheless, with regard to the procedure for restricting human and civil rights, shortcomings in the norms of legislative acts have been identified.

Keywords: *human rights, civil rights, COVID-19 coronavirus pandemic, state of emergency, right to free movement, personal non-property rights, civil relations.*

Кіріспе

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың VIII сайланған Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзінен адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жүйесін кемелдендіру қажеттігін түсінуге болады, яғни қоғам өмірінің барлық саласында заң үстемдігі қағидасын басшылыққа алу арқылы әрбір азамат өз құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына сенімді болуы тиіс.¹

Бұл арада, адам құқықтары мен бостандықтары күнделікті қалыпты өмір салтында ғана емес, Республика территориясында не оның белгілі бір әкімшілік аумағында жарияланған төтенше ахуал немесе төтенше жағдай режимі уақытында қорғалуы маңызды екендігін ескеру қажет, өйткені адам құқықтары мен бостандықтары – ең қымбат құндылық болып табылады. COVID-19 коронавирустық пандемиясына қатысты ҚР аумағында енгізілген төтенше жағдай режимі кезінде қолданылған шектеу шараларының негізінде шектелген құқықтар мен бостандықтардың құқықтық табиғатын зерттей келе, «адам құқықтары» мен «азаматтық құқықтар» арасындағы айырмашылықтарды көрсету қажеттілігі туындады, себебі бұл екі ұғымның мағынасы бір-біріне тең емес.

Осы орайда, азаматтық құқықтардың түрлеріне саралау жүргізу арқылы аталған тақырып адам және азаматтың «еркін жүріп-тұру құқығы» мысалында қарастырылды, өйткені ҚР Конституциясына сай бұл «адам құқығы», ал ҚР Азаматтық Кодексіне сай «азаматтық құқық» ретінде танылады (14-бап). Демек, мақаланың өзектілігі отандық заңнамаға сай адам құқығы және азаматтық құқық ретінде бірдей танылатын «еркін жүріп-тұру құқығының» негізінде бұл санаттардың ара-жігін ашып көрсетуді қажет ететіндігінде.

Осылайша, азаматтық құқық пен адам құқықтарының салыстырмалы аспектілерін түсіну құқықтық мәдениеттің дамуына және жеке тұлғалар арасындағы қарым-қатынас деңгейінде де, өз азаматтары мен халықаралық қоғамдастық алдындағы мемлекеттік міндеттемелер деңгейінде де құқықтар мен бостандықтарды қорғаудың маңыздылығын түсінуге ықпал етеді.

Сонымен қатар, азаматтық құқықтық қатынастар деңгейінде де, мемлекет деңгейінде де адамның құқықтары мен бостандықтарының сақталуына кепілдік беру қоғамдағы саяси және әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға әсер етеді. Ал осы салыстыру жұмыстары арқылы құқық бұзушылықтар мен заңнамалардағы кемшіліктердің алдын алу үшін қосымша құқықтық реттеуді қажет ететін салаларды анықтауға көмектеседі.

Әдістер мен материалдар

Зерттеу жұмысы барысында жалпы ғылыми және арнайы әдістер кеңінен қолданылды, оның ішінде анализ, синтез, жүйелілік, салыстырмалы-құқықтық және формальды құқықтық әдіс. Мақала аясында Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері мен халықаралық шарттар, сондай-ақ, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері зерттеу материалдарын құрады.

Негізгі бөлім**Нәтижелер мен талқылау**

COVID-19 коронавирустық эпидемиясының пандемия ретінде танылуы әлем мемлекеттерінде жаппай төтенше жағдай режимінің жариялануы арқылы немесе басқа да шаралармен инфекцияның таралуымен күресу амалдарын жүзеге асыру барысында қолданылған уақытша шектеу шаралары адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру және қорғау барысында дәстүрлі тәсілдермен толық көлемде іске асыра алмауына алып келді.

ҚР Президентінің 2020 жылғы 15 наурызындағы «Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы» Жарлығына (бұдан әрі - Жарлық) сай келесідей шаралар мен уақытша шектеулер қолданылған: ірі сауда орталықтарының жұмысы шектелді; адамдар көп жиналатын объектілердің қызметі тоқтатылды; карантин енгізілді; бұқаралық және атаулы іс-шараларды өткізуге тыйым салынды; ҚР аумағына көліктің барлық түрімен кіруге және шығуға шектеулер қойылды.²

Бұл шектеулердің мәнінен түсінетініміз, адамдардың еркін жүріп-тұру құқығы

¹ Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың VIII сайланған Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзі \ \ <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-viii-saylangan-parlamenttin-birinshi-sessiyasynyn-ashyluynda-soylegen-sozi-2922539> [дата обращения: 20.12.2023]

² ҚР Президентінің 2020 жылдың 15 наурызындағы «Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы» Жарлығы \ \ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000285> [дата обращения: 29.12.2023]

шектелді. Осы құқықтың негізінде «адам құқығы» мен «азаматтық құқық» арақатынасын зерттейік.

2020 жылдың сәуір айында Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы Антониу Гутерриш өз баяндамасында адамдар мен олардың құқықтары басты назарда болу қажеттігін көрсеткен.

Адам құқықтары – адамның тумасынан берілетін табиғи және ажырамас құқықтар мен бостандықтардың жиынтығы. Адам құқықтары адамның жалпы құқықтық мәртебесін, яғни мемлекет пен қоғамдағы адам бостандығының өлшемін анықтайды [1, 152 б.]. Қазақстан Республикасының Конституциясының (*бұдан әрі – ҚР Конституция*) 12-бабына сай адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі. Сол сияқты, адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумасынан беріледі, олар абсолютті, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады. Ал ҚР азаматы өзінің азаматтығының күшіне сай құқықтар мен міндеттерге ие болады. ҚР Конституциясының осы бабында бекітілген нормалардың өзінен адам және азаматтың айырмашылығын байқауға болады. Осы тұстан бастап, *адамдардың еркін жүріп-тұру құқығының* негізінде адам құқықтары мен азаматтық құқықтардың ұштасу сәтін қарастыратын болсақ.

Біріншіден, бұл нормадан түсінетініміз: адам құқықтарының өзіне тән белгілері болады, олардың ішінде тумасынан берілетіндігі және ажырамастығы. Адам құқығы мен бостандықтары Конституцияның II бөлімінде белгіленген, бұл бөлімдегі нормаларды саралай келе, оларды жеке тұлғалардың негізгі жеке мүліктік емес құқықтары ретінде тануға болады [2]. Сондай-ақ, «Адам және азамат» деп аталатын бұл бөлімінде бекітілген адам құқықтарының бірі ретінде азаматтық құқықтарды қарастыратын болсақ, бұл бөлімде бекітілген нормаларды «адам құқықтары» және «азаматтың құқықтары мен міндеттері» деп бөлуге болады, өйткені азаматтың адамнан айырмашылығы: оның құқықтары ғана емес, міндеттері де заңнамада айқындалады.

ҚР Конституциясының 21-бабымен бекітілген нормалардан түсінетіміз, ҚР аумағында әрбір адам еркін-жүріп тұруға құқылы. Осы орайда, ҚР Конституциясында адам құқықтарын, яғни жеке тұлғаларға тиесілігін меңзейтін нормаларда «әрбір адам», «әркім», «жұрт», «адам», «ешкім» деген сөздер қолданылады, ал ҚР азаматына қатысты

нормаларда «азамат» деген сөзбен айқындайды. Сәйкесінше, 21-баптан түсінетініміз, ҚР территориясында заңды негізде жүрген кез келген адам, оның азаматтығына қарамастан, еркін жүріп-тұруға құқылы. Бұл норманың басшылығымен Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің (*бұдан әрі – ҚР АҚ*) 14-бабына сай азаматтың Республика аумағында еркін жүріп-тұруға құқығы бар.

Осы орайда, адам құқықтары мен азаматтық құқықтардың арақатынасын байқауға болады, өйткені азаматтық құқықпен реттелетін жеке мүліктік емес қатынастардың келесідей классификациялары бар.

Құрылымдық-функционалдық белгісі бойынша:

1) азаматтың (жеке тұлғалардың) жеке өмір сүруін қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде келесілерді атап өтуге болады: өмір сүру құқығы, денсаулық сақтау құқығы, қолайлы қоршаған ортаға құқық, жеке басына қол сұғылмаушылық құқығы;

2) азаматтың (жеке тұлғаның) әлеуметтік өмір сүруін қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде: атына (тегіне, әкесінің атына), ар-намысына, қадір-қасиетіне және іскерлік беделіне құқық, жеке басының бостандық құқығы, *еркін жүріп-тұру құқығы*.

Қарастырылатын құқықтарды жүзеге асыру мақсаттары бойынша:

1) жеке тұлғаның физикалық және психикалық салауаттылығын (тұтастығын) қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде: өмір сүру құқығы, денсаулық сақтау құқығы, физикалық және психикалық қол сұғылмаушылық құқығы, қолайлы қоршаған ортаға құқық;

2) қоғамда жеке тұлғаны дараландыруды қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде аты-жөніне құқығы, ар-намыс, қадір-қасиет және іскерлік беделге құқығы;

3) жеке тұлғаның дербестігін қамтамасыз ететін құқықтар, оның ішінде құпия және жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқықтары;

4) жеке тұлғаның зияткерлік қызметінің нәтижелерін қорғауды қамтамасыз ететін құқықтар [3].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде «еркін жүріп-тұру құқығы» ҚР Конституция нормаларына сай адам құқығы ретінде, азаматтық құқық нормаларына сай азаматтық құқық ретінде де танылады деп есептеуге болады.

Екіншіден, келесі кестеге назар аударатын болсақ, ҚР Конституциясында орын алған нормалар 1948 жылы 10 желтоқсанда Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясы-

ның резолюциясымен қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясына (бұдан әрі - Декларация) негізделгенін көруге болады.

1-кесте. Адам құқықтарының жалпыға

бірдей Декларациясы³ мен ҚР Конституциясының⁴ нормаларын салыстыру (*автормен құрастырылды)

Бұл салыстырудан түсінетініміз, адам құқықтары мен бостандықтары халықара-

Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы	ҚР Конституциясы 2 бөлім «Адам және азамат»
1 бап	12-бап 2-тармақ 17-бап 1- тармақ 22-бап 1- тармақ
2 бап	14-бап 2- тармақ
3 бап	15-бап 1- тармақ
5 бап	17-бап 2- тармақ
6 бап	13-бап 1- тармақ
7 бап	14-бап 1- тармақ
8 бап	13-бап 2- тармақ
9 бап	16-бап 2- тармақ
12 бап	18-бап 1-2 тармақтар
13 бап 1-2 тармақтар	21-бап 1-2 тармақтар
15 бап 1- тармақтар	10-бап 1- тармақтар
16 бап 1- тармақ	27-бап 1- тармақ
17 бап 1-2 тармақтар	26-бап 1 мен 3 тармақтар
18 бап	19-бап 1- тармақ
19 бап	20-бап 1- тармақ
20 бап 1- тармақтар	32-бап
21 бап 1-3 тармақтар	33-бап 1-2 тармақтар
23 бап 1-2 тармақтар	24-бап 1-2 тармақтар
24 бап	24-бап 4- тармақ
25 бап 1- тармақ	28-бап 1- тармақ 29-бап 1-2 тармақтар
26 бап 1- тармақ	30-бап 1-2 тармақтар
27 бап 1-2 тармақтар	19-бап 2- тармақ 37-бап

³ «Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы» БҰҰ Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда №217 А (III) қабылданған \ \ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> [дата обращения: 23.01.2024]

⁴ Қазақстан Республикасының Конституциясы \ \ https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ [дата обращения: 23.01.2024]

лық деңгейде танылады және қорғалады, ал азаматтық құқықтар ұлттық деңгейде танылады және қорғалады.

Үшіншіден, Конституцияның 12-бабынан түсінетініміз, адам құқықтары адамға тумысынан беріледі және оның абсолюттік сипаты бар. Егер Конституцияның 39-бабының 3-тармағына сүйенетін болсақ, кейбір құқықтар мен бостандықтар қандай жағдай болмасын шектелуге жатпайды, сәйкесінше оларды абсолютті деп тануға болады.

Еркін жүріп-тұру құқығы бекітілген Конституцияның 21-бабы мен Декларацияның 13-бабын саралай келе, адам құқықтарына тән оның келесідей белгілерін бөліп шығаруға болады:

Әмбебаптық. Декларация әрбір адамға әр мемлекеттің аумағында еркін жүріп-тұруға құқық береді, бұл құқық ҚР Конституциясында және ҚР АҚ бекітілген. Демек, адам құқықтары әмбебап болып табылады, өйткені еркін жүріп-тұру құқығы қолданылу жері мен уақытына қарай шектеуге жатпайды, яғни құқықтың әмбебаптығы оны кез келген жерде, уақытта қолдану үшін қолжетімді екендігін көрсетеді. Сәйкесінше, адам құқықтарының әмбебаптығы адамның ұлтына, азаматтығына, нәсіліне, жынысына, дініне, әлеуметтік мәртебесіне немесе басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, оларға тиесілі болатындығын көрсетеді.

Ажырамастық. Адам құқықтары мен бостандықтарының әркімге тумасынан берілетіндігі оның ажырамастығын сипаттайды. Ал ҚР АҚ 13-бабына сай азаматтардың құқыққабилеттігі, яғни олардың құқықтарға ие болып, жүктелген міндеттерді атқару қабилеттігі ол туған кезден басталады.

Бөлінбеушілік\оқшауланбаушылық. Егер ҚР АҚ 13-бабының екінші бөлігіне назар аударатын болсақ, азаматтың құқыққабилеттілігі ол қайтыс болған кезде тоқталады, яғни бұл адамның дүниеге келіп, одан өту аралығында одан алынып қойылмайтындығын білдіреді. Алайда, адам құқықтарының оқшауланбауы адамның ешқашан құқығынан айырыла алмайтындығын білдірмейтінін ескеру маңызды, жер бетіндегі әрбір адамның адам құқықтары болғанымен, оны талап ету барлық адамда бола бермейді. Мысалы, адам кәмелет жасқа толған кезден бастап ол бала құқықтарынан айырылады, яғни ол адам құқықтарын сақтайды, бірақ бала құқықтарын емес [4, 126.]. Ал бала

құқықтары - адам құқықтарының бір бөлігі.

Теңдік. Адам құқықтары теңдікті қамтамасыз етеді. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 1-бабында келесідей көрсетілген: «Барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келеді».⁵

Адам құқықтары мен бостандықтарының теңдік сипаты, ҚР азаматтық заңнамаларымен реттелетін қатынастарда, оларға негіз болған құқықтарда да басшылыққа алынады, яғни азаматтық құқықтық қатынастар оған *қатысушылардың теңдігіне негізделеді*, өйткені қатысушылардың ешқайсысы өз еркін басқа қатысушыға мәжбүрлеуге құқылы емес екендігімен ерекшеленеді. Бұдан бөлек, жоғарыда айтып өткен болатынбыз, ҚР Конституциясының II бөліміндегі адам құқықтарын оның жеке мүліктік емес құқықтары ретінде тануға болады, өз кезегінде, азаматтық құқықтарды жүзеге асыру арқылы орын алған азаматтық құқықтық қатынастың келесі сипаты – мүліктік сипатта болуы, яғни ол тауарлы-ақшалай нысанында және өзге де *мүліктік сипатта болады* [5, 90 б.]. Бұл мүліктік қатынастың пәніне ақшалай баға беруге болатындығын білдіреді.

Бұдан бөлек, мүліктік қатынастарға байланысы бар және байланысы жоқ мүліктік емес жеке қатынастар да азаматтық заңнамамен реттеледі. Мұндай қатынастардың объектілеріне ақшалай бағалау мүмкін емес, алайда сол объектілерді пайдалану мүліктік қатынастардың туындауының алғышарты болуы мүмкін.

Төртіншіден, ҚР Конституциясының 39-бабына сай адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары тек *заңмен* шектелуі мүмкін. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 29-бабының 2-тармағына сай өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кезінде әр адам тек заңда белгіленген шектеулерге ұшырауы керектігі көрсетілген. Ал, ҚР Азаматтық кодексінің 18-бабының қазақ тіліндегі редакциясы бойынша «*заң құжаттарында* белгіленген тәртіптен басқа, ешкімнің құқық және әрекет қабилеттілігін шектеуге болмайды», ал орыс тіліндегі редакциясында «как в случаях и порядке, предусмотренных *законодательными актами*».

Демек, ҚР Конституциясы мен Декларация қандай да бір құқық шектелмесін, бұл сәйкесінше заң нормаларына сай шектелу

⁵ «Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы» БҰҰ Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда №217 А (III) қабылданған \ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> [дата обращения: 01.02.2024]

қажеттігін көрсеткенімен, коронавирустық инфекцияға байланысты енгізілген төтенше жағдай режимі уақытында «еркін жүріп-тұру» құқығының заңмен емес, Бас санитариялық дәрігердің қаулысымен шектелгенін білеміз.

Әрине, бұл жағдай дұрыс болмағандығын тану қажет, себебі «Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы» Жарлығына сәйкес, Төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік комиссия атаулы арнайы орган құрылған және барлық басқарушылық құзыреттер осы органға берілген. Сондықтан осы орган ғана тиісті салаларды басқарушы мемлекеттік органдарға алғашқы шешімімен тапсырмалар беруге міндетті болатын. Осылайша, Мемлекеттік комиссия 28 наурыз сағат 00:00-ден бастап Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларында карантиндік режимді күшейту туралы шешім қабылдаған: азық-түлік, дәрі-дәрмек сатып алуды және жұмысқа баруды қоспағанда, азаматтардың үйлерінен шығуын шектеу; адамдар көп жиналатын орындарды жабу (саябақтар, скверлер, жаяу жүргіншілер көшелері, жағалаулар, ойын алаңдары және т.б.); көшелерде және басқа да қоғамдық орындарда үш адамнан (отбасы мүшелерін қоспағанда) топта жиналуға тыйым салуды белгілеу және т.б.

Ал Шымкент қаласында осындай шаралар қала әкімінің шешімімен енгізілген⁶.

Сонымен қатар, төтенше жағдай 2020 ж. 16 наурызда енгізілгеніне қарамастан, біз талдауға салған адамдардың еркін жүріп тұру құқықтарының шектелуі мүмкіндігі заң дәрежесінде тек екі айдан кейін, яғни 2020 жылғы 16 мамырдағы Заңмен ғана бекітілген болатын⁷.

Ресми жарияланған төтенше жағдай 2020 жылдың 11 мамырында аяқталғанына қарамастан, Қазақстанда адамдардың еркін жүріп тұру құқығы бұл мерзіммен шектелмеген болатын, ол шектеулер тағы да Бас санитарлық дәрігерлердің шешімдерімен одан ұзақ уақытқа жалғастырылып отырған.

Қорытынды

Мақала аясында коронавирустық инфекцияның негізінде енгізілген төтенше жағдай режимінің негізінде шектелген құқықтардың бастауында тұрған «еркін жүріп-тұру құқығының» мысалында «адам құқықтары» мен «азаматтық құқықтардың» арақа-

тынасын зерттеген болатынбыз. Еркін жүріп-тұру құқығы: 1) Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясының 13-бабында; 2) ҚР Конституциясының 21-бабында; 3) ҚР АҚ 14-бабында бекітілген. Жоғарыда жүргізілген зерттеу жұмысының нәтижесінде келесідей тұжырымдар шықты.

Біріншіден, азаматтық құқық мемлекет пен азамат арасындағы қатынасты айқындайды, жеке тұлғалардың мемлекеттік институттар алдындағы құқықтары мен міндеттерін белгілейді. Ал, адам құқықтары мемлекеттің жеке тұлғалардың алдындағы құқықтары мен міндеттерін белгілейді.

Екіншіден, азаматтық құқық көбінесе азаматтық айналымның қатысушыларының мүдделерін олардың мәмілелері мен қатынастары шеңберінде қорғауға бағытталған, ал адам құқықтары қоғамдағы әрбір адамның мызғымас құқықтары мен бостандықтарын мемлекет пен жеке тұлғалардың тарапынан болатын бұзушылықтардан қорғауға бағытталған. Бұл орайда, азаматтық құқық мәміле не қарым-қатынас тараптарының мүдделерінде тепе-теңдігін сақтауға тырысады, бұл жерде олардың еріктері ескеріледі. Ал адам құқықтары әр адамға тән деп саналатын негізгі құқықтар мен бостандықтарды қорғайды, кейде олар тараптардың еркінен де басым деп танылуы мүмкін.

Адам және азаматтық құқық ретінде танылатын «еркін жүріп-тұру құқығы» COVID-19 коронавирустық пандемиясына орай енгізілген төтенше жағдай режимі уақытында ҚР Конституциясына сай тек «заңмен», ал ҚР Азаматтық Кодексіне сай «заң құжаттарымен» ғана шектелуі тиіс еді, алайда іс жүзінде ҚР Президентінің Жарлығымен енгізілген карантин негізінде бұл құқық жан-жақты шектелген болатын. Бұдан бөлек, бұл шектеулер ҚР Бас санитариялық дәрігерінің қаулыларының негізінде орын алды. Осылайша, құқықтық реттеу барысында «адам құқықтары» мен «азаматтық құқықтарды» шектеу мәселесінде олқылықтардың бар екенін түсінуге болады, себебі тек Заң дәрежесінде шектелуге жататын адам және азаматтардың құқықтары шын мәнінде осы жағдайда әкімнің шешіміне дейін актілермен шектеліп отырған, коменданттық сағат енгізілмеген, алайда ол үшін шаралар қолданған, т.с.с.

⁶ С 28 марта в Алматы и Нур-Султане вводятся дополнительные ограничения \\\ <https://inbusiness.kz/ru/last/s-28-marta-v-almaty-i-nur-sultane-vvoditsya-komendantskij-chas> [дата обращения: 09.05.2024]

⁷ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне төтенше жағдай мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы. 2020 жылғы 16 мамырдағы № 330-VI ҚРЗ \\\ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000330> [дата обращения: 09.05.2024]

ӘДЕБИЕТ

1. Варламова Н. Классификация прав человека: подходы к проблеме // Сравнительное конституционное обозрение. №4 (71). – С. 152-166 // <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-prav-cheloveka-podhody-k-probleme/viewer> [дата обращения: 10.01.2024]
2. Идрышева С.К. Личные неимущественные права гражданина на выбор жительства и выезда за пределы государства // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34298355&pos=5;-102#pos=5;-102 [дата обращения: 12.01.2024]
3. Сулейменов М.К. Права человека и гражданина в Конституции и в Гражданском кодексе Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38803331 [дата обращения: 13.01.2024]
4. Azmi Sharom, Hadi Rahmat Purnama, Matthew Mullen, Melizel Asuncion, Michael Hayes *An Introduction to Human Rights in Southeast Asia* // <http://shapesea.com/wp-content/uploads/2015/11/HR-Textbook-Ed-1-Complete-low-rez.pdf> [дата обращения: 28.01.2024]
5. Сулейменов М.К. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). В 2-х кн.: Книга 1. Комментарий: Ст.1-187. – Алматы, 2007. – 584 с.

REFERENCES

1. Varlamova N. Klassifikacija prav cheloveka: podhody k probleme // Sravnitel'noe konstituiionnoe obozrenie. №4 (71). – S. 152-166 // <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-prav-cheloveka-podhody-k-probleme/viewer> [data obrasheniya: 10.01.2024]
2. Idrysheva S.K. Lichnye neimushhestvennye prava grazhdanina na vybor zhitel'stva i vyezda za predely gosudarstva // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34298355&pos=5;-102#pos=5;-102 [data obrasheniya: 12.01.2024]
3. Sulejmenov M.K. Prava chelovek i grazhdanina v konstituii i v grazhdanskom kodekse Respubliki Kazahstan // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38803331 [data obrasheniya: 13.01.2024]
4. Azmi Sharom, Hadi Rahmat Purnama, Matthew Mullen, Melizel Asuncion, Michael Hayes *An Introduction to Human Rights in Southeast Asia* // <http://shapesea.com/wp-content/uploads/2015/11/HR-Textbook-Ed-1-Complete-low-rez.pdf> [data obrasheniya: 28.01.2024]
5. Sulejmenov M.K. Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast'). V 2-h kn.: Kniga 1. Kommentarij: St.1-187. – Almaty, 2007. – 584 s.